

## Min ret eller mit medansvar?

af Mogens Lilleør

Jeg så engang for efterhånden længe siden en film af instruktøren Elia Kazan, jeg tror den hed 'Den vilde flod'. Jeg husker ikke alle detaljer, men nok den røde tråd i filmen. Jeg tror handlingen var nogenlunde den følgende. Jeg digter dog nok lidt her og der.

Jeg forestiller mig året er 1860. Et hvidt par, en ung kvinde og en ung mand begge omkring de 20 år rejser ned ad floden i det amerikanske vildnis. De når frem til en ø midt i floden, som er ubeboet. De vælger at bosætte sig dér i det sydlige USA og gennem årene rydder og opdyrker de øen med marker osv. Der kommer folk til for at arbejde hos dem, sorte landarbejdere, efterhånden en hel del. Der er stigende velstand på øen og i området omkring den, men det er hårdt arbejde. Om foråret bevirker floden tilbagevendende store oversvømmelser, som resulterer i hjemløshed og hungersnød blandt de mange relativt fattige, der efterhånden bor langs floden (sorte og hvide).

Tiden går, manden dør, året er (skal vi sige) 1935, kvinden er ældet, hun er vel nu 95 år, tilbringer megen tid i sin gyngestol på verandaen med udsigt til floden og markerne på øen. Det er nye tider. Nu bor der mange tusinde i området langs floden. Forbundsregeringen i Washington har besluttet at bekæmpe de tilbagevendende oversvømmelser. Og man ønsker samtidig at højne levestandarden i hele området ved at indføre elektricitet. Man ønsker derfor at bygge en dæmning længere nede ad floden, så man dels kan regulere vandmasserne om foråret, dels kan udnytte vandkraften til at producere elektricitet. Konsekvensen er bare, at et stort område vil blive oversvømmet af det opdæmmede vand. Der vil fremkomme en stor sø, som vil dække en del af de områder, der allerede er beboet, deriblandt den ø, som den gamle kvinde beboer.

Hvordan skal regeringen gribe sagen an? Den vælger først at forsøge at overtale folk til at flytte væk fra de områder, der vil blive oversvømmet. Dette går let nok med hensyn til dem, der ikke ejer deres jord. Dernæst forsøger man at købe de folk ud, som er selvejere. Det går fint, idet alle gerne vil sælge, - på nær én; men denne ene - kvinden på øen - nægter hårdnakket at sælge.

Regeringens problem er, at før alle er flyttet, kan dæmningen ikke komme til at virke. Hvad skal regeringen stille op? Tvinge kvinden ud - i fællesskabets, velfærdens, solidaritetens eller næste-ansvarets navn? Der er mange fattige, der kan få forbedret deres levevilkår, hvis dæmningen kommer til at virke. Eller skal regeringen opgive hele projektet, fordi kvinden har en ret til at sige nej tak og blive boende?

Har kvinden en ret til at blive på øen? Svaret må afhænge af hvad en ret er. Man kan skelne mellem to slags rettigheder: borgerrettigheder og menneskerettigheder. Borgerrettigheder er rettigheder, som staten tilstår sine borgere, og som derfor kan variere fra stat til stat og ændres indenfor den enkelte stat. Borgerrettigheder er med andre ord relative og foranderlige. Der er f.eks. tale om statsborgerskab, periodisk ferie med løn, uddannelsesorlov, arbejdsløshedsdagpenge osv. Menneskerettigheder er medfødte rettigheder, som hævdes at tilhøre ethvert menneske alene i kraft af, at det er til. Det er f.eks. retten til liv, frihed, retten til at eje noget (den individuelle ejendomsret), retten til et liv uden tortur osv.

Den tradition, der særligt har betonet medfødte rettigheder, er rettighedsliberalis-

men (men siden også rettighedssocialismen). For denne humanistiske tradition er udgangspunktet det enkelte individ, der betragtes som bærer af universelle rettigheder. Det er forestillingen om et individ, der helt grundlæggende er selvlovgivende og uafhængigt - mennesket som et autonomt væsen, der har ansvar for sig selv og sine handlinger. Det er videre forestillingen om et menneske, hvis værdi først og fremmest beror på, at det er et fornuftsvæsen. Hvem det i øvrigt er, dets herkomst, hvor det lever, hvilken position det indtager, hvilke præferencer det har osv. - alt dette er irrelevant for dets værdi. Ethvert menneske besidder på denne baggrund de samme rettigheder, som kræver respekt. Tankegangen er videre, at hvad dette individ udretter med sine hænder i sit ansigts sved, sin tænkning osv., har det ubetinget ret til; hvad jeg som autonomt individ tilegner mig på retmæssig vis, hvis jeg f.eks. ikke krænker andres ret, har jeg ejendomsretten til. Og hvad jeg retmæssigt ejer kan ingen retmæssigt tage fra mig igen uden mit samtykke. Hvis nogen alligevel fratog mig noget, jeg havde ret til - min ejendom, min frihed, min værdighed - så ville det være uretfærdigt. Konsekvensen af denne tankegang er, at så længe min frihed ikke krænker andres frihed og værdighed og ikke selv krænkes af nogen, så er samfundet ikke uretfærdigt, uanset hvad folk har eller ikke har. Når blot ingen rettigheder er brudt, så er den aktuelle fordeling af de materielle goder ikke uretfærdig, ligegyldig hvilke forskelle der måtte være i samfundet. Dette kommer også til udtryk i opfattelsen af, hvad det vil sige at besidde en menneskeret: At have en sådan ret indebærer, at den, der har den, ikke kan straffes for at gøre brug af den uanset resultatet. Der kan således være meget store uligheder i et samfund, der respekterer medfødte menneskerettigheder. Begrænsninger i retten skal altid være begrundet med retten; en acceptabel sanktion er alene en sanktion, der er begrundet i menneskeretten. At tage hensyn til en anden person bliver således i rettighedstænkningen først og fremmest at respektere personens rettigheder, men ikke nødvendigvis personen som sådan.

Den foreløbige konklusion må altså blive, at hvis kvinden på øen har en ret (i betydningen menneskeret) til at blive boende, så er hun i sin gode ret, hvis hun vælger at blive boende, uanset at resultatet er, at mange tusinde bliver hjemløse hvert forår, når floden løber over sine bredder, og uanset at en del mennesker dør som følge heraf og som følge af fraværet af vækst og velstand på grund af manglen på elektricitet. Det er blot ikke hendes bord. Og ifølge rettighedsliberalisten har hun en sådan ret, for så vidt hun og hendes mand tog øen i besiddelse uden at krænke nogen ret. Øen overgik helt uproblematisk fra en ikke-ejet tilstand til en ejet tilstand.

En del vil alligevel nok mene, at kvinden bør afstå fra sin ret. Hun har nok et ansvar for sig selv, men hun har også et medansvar for de andre i fællesskabet; hun bør solidarisere sig (gøre sig lige) med de fattigste. Hun kan måske nok ikke straffes for at gøre brug af sin ret, men hun kan bebrejdes at gøre det.

Mange vil ydermere afvise tanken, at retfærdighed kan være sket fyldest samtidig med at der er stor ulighed i samfundet. Mange vil mene, at uligheden kan blive så stor, at den er uretfærdig, også selv om uligheden ikke er kommet i stand ved at krænke individuelle frihedsrettigheder overhovedet. Handlinger, som ikke er uretfærdige ifølge rettighedstankegangen, kan resultere i uretfærdigheder, nemlig i sociale forskelle der indebærer, at der er mennesker der lider, og forarmelse så stor, at den truer samfundets orden. I sådanne tilfælde ville det være retfærdigt at sikre større lighed i fordelingen af

goder. Et individ, der blindt står på sin ret, kan være en trussel mod fællesskabet, hvorfor fællesskabet er berettiget til at træffe en afgørelse, der sikrer stabiliteten.

Denne tradition, som omfatter et varieret udbud af såkaldte fællesskabstænkere lige fra konservative der lægger vægt på traditionen, over socialister der gerne bryder med traditionen for at skabe noget bedre, til nyere tids socialliberale og seneste skud på stammen kommunitarerne, lægger mere vægt på borgernes medansvar for hinanden end på den enkeltes absolutte ret. Værdighed er ikke kun funderet på abstrakte egenskaber såsom fornuft, men beror på individets tilhørsforhold i en kultur.

Mennesket betragtes således ikke som et uafhængigt, autonomt væsen med rettigheder alene i og for sig selv, men mere som et væsen der bliver menneske, i og med det lever i et fællesskab, som det bidrager til, udtrykker, udfolder og udvikler sig i, afhænger af, spejler og genkender sig selv i, og dannes af. Frihed er derfor ikke bare en ret, man kan bruge som man finder for godt. Frihed er derimod en ret, som tilstås og udfoldes i et fællesskab under stadig hensyn til dette og de andre medlemmer. Den enkelte borger har et medansvar for de andre, fordi menneskers liv på godt og ondt, intenderet og uintenderet, er viklet ind i hinanden. Alle enkelthandlinger har konsekvenser for andre. Men alle har dog ikke et lige stort ansvar. Den der har magt eller styrke til at håndtere et ansvar, besidder ansvar; jo større magt, jo større ansvar; ingen magt intet ansvar. Det er dette forhold der gør, at man kan have ansvar for mennesker, som ikke kan gengælde et ansvar, f.eks. børn, syge og visse gamle.

På baggrund af denne opfattelse må konklusionen blive, at kvinden, der lever på øen i et fællesskab, som blandt andet beror på hende, bør afstå fra sin ret, fordi hun har et ansvar for de andre i fællesskabet. Hun gør dem ondt ved at stå fast på sin ret. Ja, måske har hun end ikke nogen ret til sit livsprojekt længere - tiden er løbet fra hende.

Hvad så? Vi står med to synsvinkler eller livsanskuelser, som hver for sig har en hvis appel, men kan vi egentlig mene begge på samme tid? Problemet er på den ene side, om denne ene kvindes ret kan opveje den store forarmelse og sociale uro, som er følgen for flere hundrede tusinde fattige. Og på den anden side, om regeringen krænker ejendomsretten og dermed autonomi, hvis de sætter hende ud med en passende erstatning, med den begrundelse at hun egentlig svigter sit fællesskab, dvs. hun burde føle og udvise social forståelse for den 'nødvendige udvikling' af hensyn til de mange fattige?

Er man rettighedsliberalist, må man utvetydigt afvise den sidste løsning og betragte handlingen som uretfærdig, selvom dens skadelige virkninger kan mindskes ved en passende erstatning. Samtidig kan rettighedsliberalisten dog godt mene, at kvinden fra en velfærds- eller anden moralsk synsvinkel burde afstå fra sin ret, men det er suverænt hendes valg og ansvar. Rettighedsliberalisten vil med andre ord skelne mellem ret og retfærdighed på den ene side og moral på den anden side, og underordne moral under retten.

Lægger man omvendt vægt på 'ansvaret for den svage', vil man givetvis afvise, at nogen overhovedet kan have en absolut ret til noget alene i kraft af sin individualitet. Enhver ret er noget, der tilstås inden for et fællesskab og er dermed relativ til dette, selvom fællesskabet kan være stort. Enhver ret er således på en måde en borgerret.

Som problemstillingen er trukket op her, lader begge synspunkter sig ikke forene. Det er altså nødvendigt at vælge side. I filmens historie går staten ind og fremtvinger en

løsning i det fælles ansvars navn, men det sker først efter, at mange enkeltpersoner forgæves har forsøgt at vække kvindens ansvarsfølelse for det civile fællesskab. Dette kender vi selvfølgelig også fra vor tid, hvor både enkeltpersoner og grupper tvinges til at vige pladsen af hensyn til fællesskabet eller som det ofte benævnes - almenvellet.

Jeg er ikke rettighedsliberalist, og selvom jeg mener, at princippet om 'respekt for rettigheder' er meget væsentligt, så er det efter min mening ikke det væsentligste. Der er en dybere grund til, at man bør respektere rettigheder: Velfærd fremmes normalt, når man respekterer folks rettigheder. Jeg mener at rettigheder skal respekteres, fordi de fremmer velfærd. Desuden rummer selve rettighedstænkningen et problem, som ikke blot er besværligt for tilhængerne, men også skadeligt for den svage, der har behov for hjælp. Problemet opstår, fordi rettighedstænkningen skiller individ og fællesskab ad. Betoner man blindt den individuelle ret, dvs. respekt for individers rettigheder, hvem er der så til at tage sig af den svage? Ja, der er fællesskabet, men hvem er fællesskabet? Det er enkeltindivider, som betoner deres ret og netop ikke medansvaret. Der opstår et vakuum, fordi der er ingen, der har pligt til at tage sig af den svage. Man har kun pligt til at respektere rettigheder. Det er så typisk staten, der fylder dette tomrum ud. Problemet er altså, at i og med man hævder rettighedsprincippet, overlader man ansvaret for den svage til stat og offentlig myndighed. Paradoksalt nok fremmer rettighedstænkningen dermed den omfattende socialstat. Dette er selvfølgelig ikke en tilsigtet konsekvens. Men udviklingen er logisk nok: Jo mindre den enkelte føler sig forpligtet af den anden, jo flere forpligtelser overlades til den instans, der måtte være i stand til at håndtere dem, in casu staten. Samtidig er udviklingen af staten til en omfattende omsorgsstat med til at fremme interessen for de individuelle rettigheder: Jo mere staten breder sig, jo mere føler individet sig klemt, jo mere må det betone sin ret til at være fri for statslig omklamring, men jo mere fremmer det den selv samme omklamring. Rettighedsmennesket er således i bund og grund dæmonisk.

Der er dermed grund til at nære en vis portion skepsis overfor det menneskesyn, som ensidigt betoner autonomi og uafhængighed. For mig har alternativet større appel. Ret forstås da som nævnt som noget, der opstår og eksisterer i et konkret samfundsfællesskab. Den afgørende begrundelse for om et individ har en ret og dermed krav på hensyn bør bygge på antagelsen, at ethvert individ, eller bedre enhver bevidsthed, har et krav på hensyn, fordi bevidsthed indebærer oplevelse, og oplevelse indikerer, at det gør en forskel for individet, hvordan det behandles, og det er dette der for alvor betyder noget for, hvor vidt livet leves godt. Et individ for hvem det ikke gør nogen forskel, hvordan det behandles, har ikke direkte krav på hensyn, om end et hensyn kan tænkes begrundet indirekte ud fra andre individers interesser. At respektere en anden person kommer dermed til at betyde at tage hensyn til et individs oplevelse. Det er dermed utilladeligt at overse 'den anden'. Enhver synsvinkel har krav på at blive inddraget, hvor det er relevant, men er samtidig underlagt et krav om at vige, dersom andres synsvinkel vejere tungere. Dette betyder bla., at individuel ret, det være sig ytringsfrihed eller f.eks. den private ejendomsret som beskrevet ovenfor, aldrig bør opfattes isoleret, der er altid også en anden side,- der er altid både en ret og en vrang: Retten vender ind mod individet, som besidder retten, vrangsidens vender ud mod de andre individer eller fællesskabet. En individuel ret skal føres ud i livet under stadig hensyn til individerne i dette fællesskab, og omvendt skal fællesskabet tage

hensyn til det individuelle perspektiv, den oplevelse af verden som er individets.

Men hvor grænsen konkret skal trækkes må afgøres i hvert enkelt tilfælde. Jeg finder det umuligt én gang for alle at trække grænsen mellem individuel ret og hensynet til den anden, fordi det ville svare til, at det var muligt én gang for alle at vægte betydningen af individers oplevelser, hvilket er en absurd tanke. Jeg mener med andre ord, at mekanisk regelfølge vil være malplaceret her. Men principper, der, selvom de er betingede, virker som ledetråde, er vigtige for at fremme den for livsudfoldelsen så nødvendige forudsigelighed og retssikkerhed. Når konflikter går i hårdknude, er det en tredje instans - dommer, mægler eller lign. - der har opgaven at trække en grænse, dvs. foretage en vurdering, men i mange daglige situationer er det faktisk det enkelte menneske, der klarer opgaven. Grænsen trækker vi som en konkret afvejning af mål og middel på basis af herskende principper i utallige situationer i det almindelige liv blandt hinanden, - i al stilfærdighed. Det er ganske enkelt dette, vi gør, når vi forstår at færdes blandt hinanden på en måde, som ikke ødelægger stabilitet og velfærd, egen eller andres; vi anvender vor sociale dømmekraft, hvilket alt hen svarer til at vi respekterer hinanden. Måske fordi vi forstår, eksplicit eller tavst, at enhver af vore handlinger har følger for os selv og de andre, og at ingen rettighed er ubetinget. Dette burde den kvinden i filmen måske have besindet sig på. Og regeringen!

Hvad gjorde regeringen egentlig? Til sidst og efter mange forhandlinger, skjult og åbent pres, blev kvinden tvunget til at flytte. Hun fik erstatning i form af et nyt hus et andet sted med udsigt til en landevej, men med veranda og gyngestol ganske som hendes eget havde haft det. Hun døde kort tid efter.